

Per Otnes. Er rikdom en verdi i seg selv? Sosiologi i dag 2002, vol 32(3), side 55-72

[Novus forlag](#)

Sosiologi i dag <http://www.novus.no/pages/SID.html>

Er rikdom en verdi i seg selv?

Per Otnes

Det vanlige synet på de rike og deres rikdom sett ut fra er nok ofte ureflektert aksept, kanskje blandet med beundring, kanskje med misunnelse – "ett av överklassens fula namn på rättskänslan", som Strindberg sa. De rike kan 'leses' som inspirerende, eller som uoppnåelige forbilder. Men egentlig, i gjengs tro, bærer de rike sin verdi i seg selv, både i vanlig og i overført betydning. Rikdom tas for å være både auto-etisk, en verdi i seg selv, og auto-telisk, ofte oversatt med 'et mål i seg selv', mens ordet på gresk kan bety både selvtilstrekkelig – og vilkårlig. 'Verdi i seg selv', men er dette troverdig? Kan det eller kan det ikke begrunnes sosiologisk? Argumentasjonen som følger søker å underbygge at det ikke kan begrunnes, iallfall ikke godt, og at tanken altså er utroverdig.

Spørsmålet om hva som er samfunnsmessig nødvendig, hvem eller hva vi egentlig trenger, dukker oftere opp enn før, som regel knyttet til 'svake grupper'. Trenger vi egentlig innvandrere, 'fjernkulturelle', eller postkontor, norske småbønder, og overvektige fiskere? Og i hvilken grad trenger vi egentlig bank- og forsikringsfunksjonærer, hjelpepleiere, sosionomer, industriarbeidere, postbud? Ingenting på langt nær så mange som før, eller? Og ikke minst, trenger vi egentlig de fattige, de syke, svake og forsvarsløse? Hva med filleproletariatet, tiggere, knarkere, uteliggere – selv Vilhelm Aubert var en gang inne på tanken at vi kanskje tross alt 'trenger dem' – som påminnelse om hvor dårlig det kan gå oss andre hvis vi ikke 'står på'.¹

Teoriene rike

Men et eget sjikt av meget rike, er det egentlig samfunnsmessig nødvendig? Og hva slags verdi har disse, i og for seg selv, og for andre? Slike spørsmål stilles praktisk talt aldri, særlig ikke om de rikeste blant de rike. Unntakene fins, men er sjeldne. Noen vil tenke på Veblen, andre på Østerberg og hans "Om rettferdiggjøring av inntektsforskjeller" og oppfølgeren "Legitimering av økonomisk ulikhet", begge nå i *Fortolkende sosiologi II* (1997). Om Veblens bok sa Wright Mills (1953) at den ikke er "teorien om

den arbeidsfri klasse, bare historien om et spesielt element av overklassene i en enkelt periode av en enkelt nasjons historie”.

Det var altså i 1953. I dag strides man om Bourdieu generaliserte eller motsa Veblen. Antakelig begge deler, for han har både tanken om 'distinksjonsmåtenes suksesjon', det at en type prangende forbruk når den blir 'for vanlig' må vike for en ny, og samtidig tanken om at de fleste virkelig rike nettopp ikke pranger, men går for det solide, enkle og rimelige, 'snobber nedover'.

Selv tenker jeg nok på Rousseau. Ti år etter *Samfunnspakten* lanserte han en helt annen versjon i *Encyclopedien*:

Dette er kort sagt samfunnspakten mellom de to stender: *Du har bruk for meg, for jeg er rik og du fattig; la oss gjøre en avtale om imellom: jeg tillater deg æren av å tjene meg på betingelse av at du gir meg det lille du har igjen for det bryr jeg påtar meg med å befale over deg.*

Dette var riktignok i en tid hvor rikdom oftest var adel, med føydalavgifter, pliktarbeid, stavnsbånd og annen elendighet. Er Rousseaus ironi altså uten gyldighet i dag? La oss iallfall stille spørsmålet åpent. Mange rike i dag forsvaret jo sin rikdom nettopp med at 'den skaper arbeidsplasser'. Noen får altså fortsatt æren av å tjene dem, og meget få av dem for svært god betaling.

Hva med Hegel da, og hans *Herr und Knecht*, eller teaterversjonen, Brechts *Herr Puntila og drengen hans, Matti*? Den vanlige lesning er jo at herre og tjener forsones gjennom begges innsikt i gjensidig avhengighet. Men en nøyere lesning slik som Brechts, gir tjeneren overtaket. Det er jo han eller hun som produserer og tilrettelegger både sitt eget magre og herrens overdådige liv. Hva er en konge uten hoffsjef, og hva er en hoffsjef uten stab og uten leverandører? Det krever langt mer av herren å lære å *tjene* seg selv enn av tjenerene å lære å *lede* seg selv. Straks tjenerne kan sette sin egen 'tukt' eller ledelse i stedet for herrens, er det altså dem som har overtaket. I all korthet er vel dette sosialismens, og det er, eller det var iallfall tildels også sosialdemokratiets program.

Odd Ramsøy skrev noen viktige artikler om penger, finans- og kredittvesen² på 80–90-tallet. Et av hans hovedsynspunkt uttrykkes slik: "Penger er den symbolske og reelle omforming av kollektivt generert rikdom". Og "money is in fact the material crystallization of human labour... The mysteries of money are thus reduced to a question of whether expectations of a working productive system are valid... (whether) employees will in fact arrive in the morning, the mail will be there, bank statements are reliable ... (whether)

work will go on" (1985: 36, 1992: 42, 44). Pengers reelle verdi bygger altså på tilliten til at neste arbeidsoperasjon (i vare- og tjenesteproduksjon) blir kyndig utført³ – en i høyeste grad både kollektiv og desentralisert størrelse. Men hvis dette er grunnlaget, hvordan kan det ha seg at akkumulerte penger i form av formuer i så høy er grad sentralisert og ulikt fordelt?

Vi holder altså fast ved de sjelden stilte spørsmål: *Er rikdom en verdi i seg selv? og trenger vi egentlig de rike? Til hva da?* Jeg understreker at jeg ser dette som spesialtilfelle av et spørsmål enhver gruppe må stille seg, fattig-rik, syk-frisk, innlending-utlending, utdannet-utdannet, mektig-avmektig, konvensjonell-opposisjonell osv.: Hva gjør vi egentlig for å fortjene vår plass i samfunnet⁴? Enn vår motpart? Alle grupperinger har slik sett sitt *legitimeringsproblem*. Hva er det som rettferdiggjør min eller vår livsstilling?

Rike på jorden

Imidlertid kommer et annet problem først. Før vi kan dømme om verdi og legitimitet til en gruppe må vi vite mer om dens eksistens og livsformer. Tilbake til Rousseau som sa at i ulikhetens samfunn blir "å være og å synes (*être et paraître*) helt og holdent forskjellige ting". Noen ønsker å virke rike uten å være det, mens andre er rike, men søker å hindre at deres rikdom synes. Hvordan vinner vi kunnskap om hvem og hvor de virkelig rike er? For det første gjennom media:

I riktig gamle dager var det som regel direkte synlig og tydelig hvem som var rik og hvem ikke: Storgården på bakketoppen, brukseierens herskapsbolig, handelshusets palé og lystgård, og pakkhus eller stapelplass. Alle visste av direkte erfaring hvor rikdom og makt satt. Man kunne snakke om, og peke på, rikdommens arkitektur, kultur, konsum, levemåte.

Ikke slik i dag. Rikdommen blir bortimot usynlig fordi de rikes hus, landsteder, hytter, biler, klær og livsstil generelt er direkte synlig bare for et fåtall. Vi andre er henvist til *mediebildene* av de rike. Michel og Monique Pinçon, to franske rikdomsforskere, snakker om de rike "som realitet og som forestilling" (2000: 106). For vanlige folk er 'millionæren', rikingen av i dag lite mer enn et media-ikon, et rykte. Personlige, ytre tegn på rikdom er sjelden direkte for hånden. De er rett og slett lite effektive status-symboler – hvis det ikke var for "hjemme hos"-reportasjene i media, slikt som sosietetsspaltene i *Se og hør*, en blek avglans av tilsvarende i *Tatler* o.l. sosietets-*glossies* i utlandet.

Ja, det er antakelig umulig å være virkelig rik aleine. Sosiologisk sett er rikdom ikke minst det å være anerkjent, godtatt som omgangsfelle av andre

rike. Selv de 'tilbaketrunkne' (se under) vet oftest godt om hverandre, anerkjenner noen og avviser andre. Pinçon og Pinçon-Charlot (2000: 13) snakker om *sosial rikdom* og at rikdom er *flerdimensjonalt*. Inntekt og formue aleine gjør ingen rik, det kreves dessuten kulturell, sosial og andre former for symbolsk kapital. De gir også en overbevisende framstilling av de rike, storborgerskapet, som en 'klasse for seg'. For de rikeste er ikke bare en statistisk kategori, de har omgangsformer, livsstil, treffsteder osv. som gir dem en selvbevissthet, en bevissthet om seg selv *som klasse*. Ikke slik at det hersker bare idyll blant de rike – det fins utvilsomt også konflikter, noen av dem harde. Men utad dominerer oftest deres fellesskap. Lønnsarbeidernes samhold og fellesskap har man derimot ment er "på hell" (Colbiørnsen et al. 1982, 1987). I såfall har lønnstakerne, 'underklassen', ikke lenger noen høy bevissthet om seg selv som klasse. Men deres sjefer foretakseierne har det i høy grad. På sikt er dette i seg selv en mulig spore til fornyet klassebevissthet blant deres motpart, lønnsarbeiderne.

Tilbaketrunkne og brautende

I fravær av norsk rikdomsforskning er det en kvalifisert gjetning at mediebildet er ensidig. De virkelige rike er av minst to slag – de *tilbaketrunkne* og de *brautende*, la oss si typen Olav Selvaag mot Trygve Hegnar, eller evinnelige media-ikoner som Stein Erik ('Rimi') Hagen og Kjell Inge Røkke. Vi gjetter videre at de tilbaketrunkne er langt fler enn de brautende, eller 'profileringsbevisste'. Eller er det kanskje umulig å være mediabilde-riking i dag uten konto hos Geelmuyden-dot-Kiese og diskrete kontakter til – eller fra – 'noen' hos *Se og Hør*?

Damebladet *Henne* hadde (nr. 9, sept 2001) en reportasje om Norges tjue rikeste kvinner, hentet fra nettstedet hegnar.no's liste. Nr. en blant kvinnene må nøye seg med 38. plass på hele lista⁵, likevel med 1,5 milliarders formue. Men det interessante er at *Hennes* intervjuforsøk ga *bare* to personlige svar (fra nr. 10 og nr. 17 blant de 20). To øvrige svarte kort ved stedfortreder (konsernsjef, nr. 3 og bror, nr. 8), og en femte (nr. 19, Røkkes gjenvunne eks) sendte et standard avvisningsbrev. De øvrige 15 svarte ikke i det hele tatt og er avbildet og kort omtalt ut fra andre kilder såsom eldre intervjuer i andre media.

De tilbaketrunkne synes altså å være helt dominerende, og dette ikke i mindre grad blant rike menn (se s. 6 under). *Henne*-sjefsredaktør Arnstads konklusjon er denne: "Vi syns det er litt harry å være rik, gjør vi ikke?" 'Litt harry' å braute med rikdom iallfall, ikke minst for de rike selv. For brauting

røper trolig en viss usikkerhet – "ingen skal tvile på min rikdom", underforstått da at noen kanskje gjør det. Eller kanskje en viss trass – "hvis de syns jeg er vulgær, så skal de værsgod få plages med larmen fra det speedbåttracet som bare oljesheiker og sånne som meg har råd til". Det er et åpent spørsmål om og evt. hvilke rike som fortsatt "lever opp til sitt kulturelle ansvar", gir støtte til billedkunst, dans, teater, litteratur osv. – eller snarere til fotball, bil- og båtrace.

Andre trekk ved de 20 rikeste kvinnene: Bare to av dem (nr. 1 og nr. 11) synes *ikke* å ha arvet det meste av sin formue. Tre av 20 er yrkesaktive uavhengig av egen rikdom, en matematiker, en lege og en byrettsdommer. Bare to-tre øvrige ser ut til å kunne kalles 'aktive eiere', altså engasjert i selskapenes produktive ledelse, ikke bare i finansforvaltning – eller i å *bli* finansforvaltet. 13 av dem tilhører 'dynastier' – tre Midelfart, to hver Mustad, Selvaag, Ulstein, inklusive fire øvrige med navn som Astrup, Mohn, Nagell-Erichsen og Treschow. Og skipsrederkapitalen – engang så dominerende er fortsatt ikke ubetydelig – fire av de 20.

Millionærene – å være eller synes

Skal vi tro siste skatteligning har vi aldri hatt flere 'millionærer', forstått som folk med *årsinntekt* over en million kroner – 17 548 ifølge siste tilgjengelige tall fra SSB (for året 1999, opp 29 % fra 1997). Men det er mye en effekt av inflasjonen for det første. En millionær for femti år siden – dengang var det høyst et par titall av dem – tjente like mye som kanskje 100 vanlige lønnstakere; i dag ikke mer enn 3–4. Millenniums-millionæren måtte altså tjene 25–30 ganger mer for å være på høyde med sine forgjengere. Den som har under 30 millioner i inntekt er slik sett ingen egentlig millionær, langt fra på høyde med 'den gamle skole'.

Formue over en million er selvsagt noe helt annet og alment sett av mindre vekt. *Brutto* millionformue har snart hver boligeier, iallfall i byer og tettsteder. Men med dagens boligmarked er *netto* formue over en million også blitt en mer hverdagslig sak, 124 682 personlige skattytere (SSB, tall for 1999), mot 1 350 over en halv million i formue pr. 1950 (SSB *Historisk statistikk* 1978). De fleste små til middels formuer er dessuten bundet i fast eiendom til eierens personlige bruk, typisk en egen bolig pluss evt. bil og hytte(r). Den som likevel vil selge, må da trekke fra det en ny bolig (pluss evt. bil og hytte) koster. Først ved eieres død kan boligformue realiseres til full markedspris. En formue er med andre ord ingen egentlig formue, ingen rikdom, før den gir inntjening. Rikdom blir det først når den

kan *omplasset* med sikte på *bedre* inntjening. En boligeiendom på 1–5 millioner netto eller brutto kan som regel ikke det. Boligformue må altså holdes utafor, fordi en egen bolig ikke gir likvid avkastning, og ved boligsalg går størsteparten, kanskje mer, med til å kjøpe en ny – for bo må man jo. Og for de få som har mer enn en bolig: Elisabeth ville nok syns det var trist å kvitte seg med Windsor selv om plassen på Buckingham er mer enn rikelig.

I daglig tale står ordet millionær for et bekymringsløst liv, hvor man kan arbeide mye, litt eller slett ikke noe, og ellers forbruke, nyte, reise, oppleve hva man vil uten å trenge å tenke stort på hva det koster, og om 'man har råd'. Men dette er bare drømmen om rikdommen. Virkelig rik er den som kan leve godt av sin eiendom, eventuelt også uten egen arbeidsinntekt. Siden en vanlig lønnstaker i dag tjener omkring 300 000 i året, må da en rik person ha en produktiv formue – land, maskiner, verdipapirer osv. – på iallfall 20–30 ganger så mye dersom avkastningen – avvirking, overskott, utbytter – skal nå opp i en vanlig lønnsinntekt. Eller helst mye mer, for alle vet at vanlige lønnstakere ikke lever noe flust liv.

Det at mange rike mennesker utvilsomt også arbeider og derfor tar ut en del av sin inntekt som lønn, de også, forandrer lite på dette, ihvertfall for de rikeste, for hvem arbeidsinntekten er en liten eller 'fleksibel' del av totalen.⁶ Måler man rikdom som formue, kreves det altså en formue i tillegg til bolig oa. personlige eiendeler på ihvertfall ikke under 6 til 9 millioner. SSBs 124 682 skrumper til en brøkdel av ikke offentliggjort størrelse. Formuesmillionærene har nok økt i antall i løpet av et halvsekel, men svært mye mer i nominelle enn i reelle termer. Vi har fått en større gruppe 'formalmillionærer', millionærer i navnet (eller i tallet), men ikke i gagnet. Dagligtalens forståelse har blitt misvisende, ja feil. Reklameslagordet er feil; lottomillionærenes nivå er akkurat det samme som andre formalmillionærers.

Forskjellige rike

Nå viser mange studier at forskjellene *innenfor* kategorien rike er større enn mellom dem og de ikke rike, og selvsagt større enn forskjellene innenfor kategoriene 'vanlige' og fattige. Hvis man rangerer de største formuene etter størrelse, så er Frankrikes høyeste formue, rang 1, 500 ganger større⁷ enn en formue med rang 500 (Pinçon, Pinçon-Charlot 2000: 27–8). Den nevnte formuesrangeringen til hegna.no⁸ tyder på andre forholdstall i Norge. Her er forholdet mellom formue nr. 1 (Rimi-Hagen) og nr. 451 (delt sisteplass) bare 82, i tall 11,5 milliarder formue mot 140 millioner.

Altså stor forskjell blant de rike også her, men likevel vesentlig mindre forskjell enn f.eks. i Frankrike.

Det er selvsagt mange mer og mindre 'kjente navn' på Hegnars liste, lenger ut på lista kanskje mest lokalt kjente. Men et skjønnsmessig forsøk på å skille ut 'rikskjendisene' blant dem, de som ofte figurerer i sentrale media, gir ganske forbløffende resultater. Blant de 21 første finner jeg ca. en tredel slike navn og blant dem med rang 19–37 ca. en firedel. Men deretter tørker det raskt nesten helt inn: I sum bare to klare 'toppnavn' eller omtrent en halv prosent innenfor rang 97–451. Det ser ut til at de som fanger medias interesse er slike som har vunnet rikdom på uvanlig vis (typen Røkke, Jostein Gaarder) eller slike som leker med å eksponere en aparte livsstil, kanskje lett selvvironisk (typen Hagen, Thon). Ellers gir nok andre slags verdier enn stor formue, slikt som suksess på scene, parnass eller sportsarenaer – 'kulturell kapital' – lettere adgang til sentrale media.

Et annet trekk ved de norske knapt 500 er at *nykommere* fra et år til det neste blir registrert. Etter rang 200 er de ikke lenger svært sjeldne. Men navnene tyder på at ytterst få av dem er egentlige gründere, self-made. Når en Odfjell som første nykommer på plass 76, eller en E.A. Braaten på plass 181 omtales som 'nye' fra 2000 til 2001, er det nok omposteringer innenfor familiekonserner som registreres, ikke nykommere som har 'arbeidet seg opp'.

Her settes våre forestillinger om 'gründeren' på en viss prøve. Gründer er ikke noe man blir fra et år til et annet, det er en karriere eller løpebane (*itineraire*) av lengre varighet, en som kan gå både opp og ned. Hjellum (2001) fant i sin tid (1971) *en* gründer blant Bergens dengang 30 rikeste – og ham gikk det dårlig med. Virkelig, 'trygg' gründer kan man kanskje først kalle seg etter at neste generasjon har overtatt med fortsatt suksess. 'Fra-år-til-annet-gründerne' er som nevnt mest omposteringer, en type ikke valid indikator.

Komme ditt rike

Vi skiller mellom de virkelig rike, og de halvrike, nesten-rike og bare-såvidt-rike, de som gjerne ville, men ikke helt har nådd fram. Blant de siste igjen finner vi, skal vi si de *resignerte* og de *pretenderende* – de som igrunnen har gitt opp klatringen, 'vi har det godt som vi har det', og de som fortsatt vil 'opp og fram' og gå de gamle, store rike en høy gang.

Vi så at høyst 10 % av de tjue rikeste kvinnene *ikke* hadde arvet det meste av sin formue. Prosenten blant de tjue rikeste menn er neppe høye-

re. Lenger ned i rekkene er prosenten ukjent, men mye tyder på at det er en stor sjeldenhet å vinne rikdom uten en større arv i starten. Så stor at forestillingen om 'de rike', 'vinnerne' som inspirasjon til hardere innsats og konkurranse mellom alle oss 'vanlige' må avvises som i hovedsak falsk, en ideologi som fungerer som et forsvar for de rikestes behagelige liv: Den demper det ubehag mange føler overfor sosial ulikhet som ikke uten videre ser rettferdig ut. De rike etterligner her, kanskje uten helt å være klar over det, adel og kongehus' gamle rolle som *representativ offentlighet* (Habermas), de søker å kroppsliggjøre helheten av folket, som forventes å finne kompensatorisk glede i de glimt de får av de rikes makt og luksus: 'Folket, det er oss. Vår glede er deres glede – men på god avstand'.

Hvordan da oppnå rikdom for dem som ikke har noen formue å starte med? Det kreves altså at man på ikke alt for mange år av sin lønnsinntekt kan spare iallfall fem, helst ti, tjue vanlige årsinntekter. Folk som har vært i fast bra lønna arbeid i oppmot førti år kan stundom klare noe slikt, men det krever forsakelser og sterk motivasjon. Og den som har dette, har som oftest ikke lært seg det aleine, men fått det inn gjennom oppveksten. Det er en mentalitet, en *illusto* som Bourdieu sier, en innforlivethet med mål og regler i et spill, her ett som ikke mange er kjent med. Som Vresvijk sa, "livet är ett penningspel, ingen slipper undan". Sant nok, ingen slipper unna, men det er bare ytterst få som slipper *inn*, til de mest lukrative spillenes snevre sirkler.

Det hjelper altså med arv, men moderne foreldre lever jo så lenge og besteforeldre har gjerne mange barnebarn slik at det blir lite på hver – for alle oss som ikke har *svært* rike forfedre. Men også for småformuene er det heller den kulturelle kapitalen, tenkemåtene, innforståtheten, selvsikkerheten som arves, ved siden av den sosiale kapitalen, kontaktene, det at hvis man ikke selv kjenner noen, er det ofte noen "der inne" som har kjent eller kjenner dine foreldre eller besteforeldre. Sosiologer som har sett *ascription* som fortid og *achievement* aleine som framtida har skam å si tatt fullstendig feil. Det gjelder kanskje på bunnen, men absolutt ikke på toppen, hverken i nærings- eller kulturliv. Her kreves det, som regel i all stillhet, 'bakgrunn' og ikke bare hardt arbeid.

Nå fins det nok enkelte jobber hvor selv unge mennesker med vanlige evner og lite utdanning kan tjene uvanlig mye fort – eiendomsmegling i oppgangstider f.eks. og enkelte andre former for salg, og kanskje deler av hotell-, restaurant- og reiselivsnæring. Men det å spare, og reinvestere slik ekstra inntekt krever mer enn bare å tjene den (hallo Weber). Da kreves det igjen en egen slags innstilling, ellers ender det bare med 6 måneder i luksus på Bermuda eller i Bangkok eller Bali til alt er vekk igjen. Som Jan Guillou engang sa, "det er lätt att vänja sig till att bruka mycket pengar".

Igrunnen er jo dette godt beskrevet av gamle Marx, skillet mellom "å selge for å kjøpe" (V-P-V'), og "å kjøpe for å selge" (P-V-P'). Folk som ikke er rike hører heime blant de første, man selger typisk sin arbeidskraft, en 'vare' (V), for å få penger (P) til å betale for nye varer som bolig, mat, klær, reiser osv (V'). Eller man selger sin bil eller bolig i et forsøk på å få penger til en bedre bil eller bolig. De rike eller rikere derimot har formue, penger til overs; de kjøper varer de ikke har tenkt å bruke selv – typisk et verdipapir som viser til investeringer i maskineri, lager, land, næringsbygg – for å øke formuen enda mer.

På vanlige mennesker kan det virke absurd, det at noen fortsetter å satse millioner bare for å tjene enda fler millioner og det når de allerede har millioner av dem. Slik ser nok ikke spillet ut, innafra og på toppen. Der er ikke pengenes grensenytte fallende. Jo flere millioner man disponerer, jo bedre anvendelse kan man tenke seg for neste million – i det korte løp og til neste krise.

Mellom rike menn/kvinner

Men en eller tre millioners inntekt, tusen eller tjue tusen personer, det fins få pålitelige studier av de virkelige rike i Norge, og såvidt jeg vet *ingen* studier av hva vi andre egentlig syns om dem – av den enkle grunn at de rike stort sett omgås med og er naboer til de iallfall nesten like rike. Det vi kaller boligmarkedet sørger for det. Og samfunnsforskningen har konsentrert seg om problemer. Få forskere har sett de rike, rikdommen, kapital-konsentrasjonen som noe problem. De rikeste har fått fred i sine enklaver av likepersoner.

Vi har media som nevnt. Det som kommer der, er imidlertid heller lite og det virker omhyggelig utvalgt. Spesielt kommer det fram lite negativt om de rike, med unntak for en og annen 'skandale' eller et 'raid'. *De possidentibus nihil nisi bene*, kunne man si, 'inten annet enn godt om de rike'. Her aner vi et skille liketil innen historieforskningen. Mykland og Danielsens 50 år gamle Trondheimshistorier skriver åpent og inngående og slett ikke bare positivt om 'byens ledende familier', ledende også som historiske kilder. Myhre, Kjeldstadli og Benums nye *Oslohistorier* er omtrent blottet for slikt. Når f.eks. Benum skriver – kort – om storbedriften DYNO står det ikke et ord om Astrupfamiliens ledende rolle der. Noen mener familiekapitalismen er svekket de siste femti år – jeg vet ikke. I alle fall, tenk vilke byhistorier vi kan få når, eller hvis Astrupfamiliens dagbøker og privatarkiver blir like tilgjengelige som Iversenfamiliens i Trondheim!

Vi nevnte at 'millionærens bekymringsløse liv' har fått mytepreg, iallfall for gruppens lavere lag. Om det er mindre mytisk for de høyere, er imidlertid også uvisst. Man blir fort slave av sine penger, kravet om vedvarende høy inntjening på en stadig flere (hundre) millioners formue. Det fins verre sorger, men på sitt nivå er denne mer enn stressende nok: formuen må iallfall ikke minke.

Og så er det problemet med å pleie kontakten med 'de andre rike', helst også de blant dem som er litt rikere enn en selv. Dette er ifølge de nevnte franske studier⁹ en stor, anstrengende og krevende jobb – å 'holde seg orientert' f.eks. om hvor man 'bør bli sett', og hvor man slett ikke bør det.

Uønsket oppmerksomhet kan være plagsom for de rike – paparazzie-ne, de nysgjerrige, beundrerne, tiggerne florerer de også. Men enda verre er fravær av forventet, positiv oppmerksomhet: Da man for mange år siden planla en studie av trondheimskapitalismen, ble den først forsøkt stoppet. Men da den en tid framsto som uavvendelig, ble tonen en annen: Flere bekymrede rikinger ringte for å forsikre seg om at de selv ihvertfall ikke ble utelatt. En lignende kamp om oppmerksomheten fins helt opp til de øverste inntektstoppene. Slik neglisjering kan stundom også lokke de tilbaketrukne ut av sine skjul (Hjellum 2001: 111).

Rikdommens tvetydighet: Fleksi-rikdom

Men rikdommen som sosialt signal har tvetydig karakter. På den ene siden er rikdom "kjekt å ha", noe man kan prange med og kanskje til dels bruke opp, iallfall hvis man tilhører den brautende, 'harry' (Arnstad) typen. På den annen side er det like kjekt å kunne presentere rikdommen som igrunnen sparsom, nøysom, liten og nesten prekær – særlig hvis noen mener at "av dem som meget har skal meget kreves" (Luk 12: 48), "gi til de fattige så skal du få skatter i himmelen" (Luk. 19: 21). Det er ikke bare de troende som syns det er gode idéer. Det oppstår en slags 'fleks-status', hvor formuens størrelse og sikkerhet tones opp i visse sammenheng, men kraftig ned i andre, f.eks. i konkurransen om offentlige støtteordninger – da 'må ingen tro' at ikke de rikeste og største personer eller konserner er minst 'like trengende' som småkapitalister og de uformuende.¹⁰

De tilbaketrukne derimot hviler tryggere i sin posisjon. "Det lukte gammelpæng", sier de i den engang så sterkt klassesdelte småbyen Kristiansund. Da trenger man ikke braute, man kan gi eller la det være i det stille, for alle vet at man kunne ha gitt eller kanskje gir noe en neste gang. Slik

oppstår takknemlighet, "lua i handa"-paternalisme som motsetning til velferdsstaten med sitt "gjør din plikt og krev din rett".

Bildene av rikdommen er også tvetydige. På den ene side ren hagiografi eller kanonisering, 'der skulle vi ha vøri'-portretter uten plass for annet enn tankeløs beundring for de rikes antatt overlegne dyktighet, smartness, framdrift osv. På den andre side tvil, mistro og motvilje – alt fra 'det er ingen kunst å arve' til f.eks. 'lovlig spill er ikke alltid rent spill'. Enhver stor karriere etterlater et kjølvann av tapere, ja, mange er trolig såvidt innom taperposisjonen selv på veien opp. Og hvordan er det egentlig mulig at ett eneste årsverk kan være verdt 10, 20, 100 eller endog flere hundre andres? Er den store rikdommen likevel vunnet på noens bekostning?

De fattige skal vi alltid ha iblant oss (Matt. 26:11). Om de rike tier her skriften. Men trolig vil vi ha dem også blant oss, like lenge og av samme grunn som de fattige. "Salige er de fattige, for de truer oss ikke" (gammelt jungelord). Hvis noen ville true de rike derimot, må de ta harde tak, kanskje "ATTAC"?, for det virker for tiden som det er langt fram til man igjen kan skremme dem til større innrømmelser, slik det skjedde i sosialdemokratiets radikale fortid. Det er lenge siden det.

Og hvem skal ta initiativ til slikt? Historikeren Knut Kjeldstadli (2000) har nylig pekt på at Bourdieus teorier om smakens rom, livsstilenes felt, flytter den sosiale uliheten rett inn på våre alles hverdagsliv.¹¹ "Smaken klassifiserer, og den klassifiserer den som klassifiserer". Vi kan nesten ikke gjøre noe som ikke plasserer oss selv og vår omgang som mer eller mindre rik, kultivert eller 'fin'. Det skulle man tro åpnet bevissthetene for at 'det er forskjell på folk' og at det ikke burde fortsette slik. Men pussig nok virker det som det er de aspirerende innenfor mellomlagene, de med bare litt mer enn vanlig inntekt som lukker seg mest for denne innsikten. Kanskje fordi de vet de kan unne seg noen frynser av rikdom en gang iblant – dyr vin, gourmetmat, ny bilmodell et hakk opp osv. Man kan leke eller drømme rikdom, og håpe at den imens rykker nærmere, litt iallfall. Og når man våkner av slike drømmer, er det kanskje for seint?

Middelklasseklemma

"Middelklassen" – gamle og nye mellomlag, de som "sitter bra i det", men ikke er egentlig rike selv – spiller i det hele tatt en interessant rolle for etablering og vedlikehold av "virkelig rikdom" som kategori. Mange har tenkt seg middelklassen, "livets nest beste menn/kvinner", som fredelig, et "bol-

verk mot klassekampen". Kanskje er det helt feil. Hvis konkurransen er hardest der hvor flest konkurrerer, så må middelklasselivet være alt annet enn fredelig, og jo mindre fredelig jo større klassen blir. Den er snarere *the contesting class*, hvor "alle" vil klatre på alles bekostning, i rolige former for det meste, mens det glefses etter struper og godbiter når det virkelig gjelder, yrkes- og boligkarriere, nye kontrakter. Forstadsmiddelklassen, *Bourgeois utopias* som Fishman (1987) kaller det, med sine Rotary og Lions og uformelle 'sirkler' anerkjenner derigjennom hverandre, men det formidles også oppdrag. Den som ikke rekker smokingselskapet hos Bernt og Lisen risikerer at noen andre får tegne Thomas og Gittes nye hus, eller ta deres neste rettssak, eller det blir Volvo istedet for Audi ved deres neste bilkjøp. Lokale, for det meste trygge andedammer, på god avstand fra de store haienes spill, som de beundrer men skjærer seg fra. For å si det med Goffman (1967: 15,43):

The surest way for a person to avoid threats to his face is to avoid contacts in which these threats are likely to occur ... The person insulates himself by blindnesses, half-truths, illusions and rationalisations, ... (thereby) convincing himself, with the tactful support of his intimate circle, that he is what he wants to be and that he would no do to gain his ends what the others have done to gain theirs,

Men merkeligst av alle er de *unge* pretendentene, de nyetablerte som ser fram til å kanskje oppnå en trygg, nesten-rik livsstilling "om noen tiår". Jeg har intet imot subkulturer, men syns det er nesten utrolig når mange later til å finne det viktigere å engasjere seg i engelsk fotball, ulike former for ung rytmemusikk osv. enn i unge husholds store og felles etableringsproblemer som krever politisk engasjement og politiske løsninger. De befinner seg på terskelen til det Bourdieu nylig har kalt *la misère petit-bourgeoise*, den småborgerlige elendighet (2000:223), hvis grunnlag er kontrakten om boligkjøp. Han sier:

Durkheim sa "Alt er ikke kontraktuelt i kontrakten". Denne formel har aldri passet bedre enn på boligkjøpet, hvor man ofte finner seg involvert, uten at det sies, med hele sin plan for livet og for ens livsstil. Når det å undertegne kontrakten er så angsbetont for mange, er det fordi det er noe skjebnetungt ved det: den som undertegner, underordner seg en skjebne som i større deler er ukjent, og som ... utløser et univers av skjulte konsekvenser (skjult mest av selgeren), både slike som fins å lese i det nett av juridiske regler som kontrakten viser til men som kjøperen ikke er seg bevisst, men også til slike konsekvenser som han/hun ikke vil innse, noe selgeren spiller opp til. De siste befinner seg mindre i "skjulte mangler" og slikt som han/hun frykter, og mer i de implisitte forpliktelser som signeringen innebærer og som man vet man må

oppfylle fullt ut, noe som betyr en binding lengre enn til etter at siste avdrag er forfalt.¹²

Overklassens selvbilde: 'Ledende lag'

Fransk forskning tyder som nevnt på at de rikestes klassebevissthet er høy og langt fra 'på hell'. Men sett innafra ser dette trolig nokså forskjellig ut. 'De rike' tenker neppe på seg selv som klasse, enn si overklasse, ikke nå lenger. For det ville bety en stilltiende anerkjennelse av deres motpart, en underklasse *som* underklasse, pådrivere for sosial endring i retning økt likhet. Trolig tenker de rike heller på seg selv som 'samfunnets alment aksepterte *ledende lag*', og på underklassen ikke som motpart, men som sine lojale, lydige og takknemlige *ledede*. Sett fra overklassen, 'de ledende', forsvinner under-*klassen* altså som klasse, og blir under-*ordnede* istedet, dyktige menige som med selvfølgelighet ventes å kjempe for sine generaler ikke bare ut fra rutine og disiplin, men med glede og entusiasme.

Rikdom, en verdi for de andre

Hvis vi til avslutning vil sammenfatte vår vurdering av verdien av de rike og deres rikdommer må det bli ut fra uavhengige kjennetegn. Ellers blir vurderingen uinteressant, en pleonasme, 'de som har større formue enn andre, har større formue enn andre'. Målt i *hva annet enn rikdom* er det at de rike kan ha sin verdi? Og verdi for hvem? I seg selv, for seg selv, eller for hvem andre?

For 10–15 år siden var det en eldre kollega som sa med et selvtilfreds smil etter et seminar, at 'ja, nå er jeg faktisk millionær'. Han tenkte nok på million-formue, inklusive bolig og fritidseiendom, på et tidspunkt hvor inflasjonen og boligmarkedet ennå ikke hadde tatt all validitet fra slike mål. Etertankens trappevidd ville sagt hva borgerlig høflighet i øyeblikket fordømmer: 'Ja, det er jo hyggelig for deg, men kan du vente at vi andre skal dele din glede over dette, så lenge du ikke deler din gledes kilde med oss?'

Ureflektert, som lukket oppfatning er rikdommen *i seg selv* umiddelbart verdifull – for dem som besitter den og har mottatt den f.eks. ved arv. Som verdi eller tilstand *for seg selv*, når refleksjonen eller ettertanken har kommet til, stiller det seg annerledes. Man kan vel bl.a. vanskelig helt unngå

Hvorfor slutter de ikke- og mindre rike opp om de rikeste?

Fraværet av et skille *personlig* og *privat eiendom* er en konstruksjon av den positive rett, jussen.¹³ Herav troen på at selv den minste personlige eiendom igrunnen hviler på samme rettsgrunnlag som milliardformuene. I virkeligheten består personlig eiendom av slike bruksting som knytter mennesket uatskillelig til sine omgivelser, til samfunnet og naturen – "vårt inorganiske legeme" som Marx kalte den. Det sosiale og biologiske, personlige legemet avhenger av og virker inn på det større, inorganiske. Personlig eiendom er slikt som føde, ly, natteleie. Det viser seg f.eks. når folk 'mister alt' i naturkatastrofer – det de da trenger akutt er ulltepper, telt, mat og klær. I mindre ekstreme situasjoner er personlig eiendom typisk klær tilpasset klimaet, mat og mulighet til å få den tilberedt, en egen eller delt bolig eller i det minste et eget leie som man kan betro sin søvn, og i neste omgang slikt som mulighet til opplæring og utdanning o.a. menneskerettigheter.

Personlig eiendom har i motsetning til den private, naturlige grenser for bruken. Selv ikke den rikeste kan spise svært mange middager hver dag. Og den som har en mengde forskjellige antrekk, finner fort ut at det er grenser for hvor ofte man orker å skifte. Mange boliger og tallrike rom¹⁴ gir et liv på kanskje spennende, men etter hvert også slitsom flyttefot, og gjør vedlikehold til sysselsetting i seg selv – uten egne vaktmestere melder ellers forfall og akk, verdiforringelse seg fort. Motsatt er det ingen *naturlig* grense for hvor mange aksjer en privat eier kan eie, eller hvor mange arbeidsplasser han eller hun kan sysselsette og avlønne.

Imidlertid er skillet mellom den begrensede, persontilknyttede eiendommen og den ubegrensede, u- eller fler-personlige private eiendommen blitt noe nær visket ut. Her har vi kanskje forklaringen på at også små personlige eiere slutter opp om retten til sine ulike, de store, upersonlige eierne og deres rettigheter. Men i realiteten har de urike og bare-såvidt-rike intet til felles med de største, reinvesterbare formuene.

"Mer" er ikke noe mål men høyst en retning, ja kanskje ikke det engang; "fremad i alle retninger" som Otto Jespersen sier. Slik sett har den store, hegemoniske private eiendom ikke noe egentlig mål, bare "mer, mer", stadig mer. "Akkumuler, akkumuler, det er Moses og profetene", som Marx sa. Det er bare i den store private eiendom at det fortsatt gnager et ustopkelig "mer, mer" selv etter at naturlige behov er stillet.

Det kapitalistiske, eller 'nyliberale system, 'globaliseringen' har slik sett intet egentlig mål, bare dette ustopkelige "mer". Dette er vel igrunnen Herbert Marcuses (1970) gamle innsikt, en Weber-lesning som påpeker at legitimitet og formålsrasjonalitet igrunnen har 'et hull på toppen': Det finnes

ikke der noe øverste mål, ingen høyeste verdi. Selv kilden til systemfornylse er ikke annet enn tvilsomme og ytterst usikre drømmer om neste karismatiske lederskap. Hva slags elendighet det ofte fører med seg er det nødvendig å minne om.

Slik sett er de virkelige rikes problem uvanlig, og uvanlig stort, fordi de er så få, høyst kanskje noen promille av befolkningen, dette nemlig: *Hvordan beholde oppslutningen uten å dele (for mye) på rikdommene?* Hvorfor skal 99,5 % finne seg i at 0,5 % lever i overflod når resten ikke gjør det?

Noter

- 1 Se under s. 9 om det motsatte, det misvisende ved å se de rike som påminnelse om hvor godt det i beste fall kan gå den som står på.
- 2 Blant fagøkonomer er Ramsøy trolig et ikke-navn. Det er synd, for han var framsynt. Allerede i 1984 uttrykte han en hovedkonklusjon fra Ramsøy (1985) – "jeg kan ikke skjønne annet enn at Arrow-Debreus nyliberale ekvilibrum må innebære at noen banker må gå konkurs". Først i 1991 gikk Kredittkassen endelig konkurs mens flere andre vaklet, fikk gjeldsordninger eller innstilte.
- 3 Mye av striden om sykefraværet blir mer forståelig i dette perspektiv: Tilliten til penger forstått som tilliten til at "employees will in fact arrive in the morning" er ingen fast og utvilsom størrelse, men krever stadig forsvar, og ikke bare innenfor penge-, kreditt- og finanssektoren.
- 4 Det motsatte spørsmål er imidlertid like gyldig, like viktig å stille: Hva gjør samfunnet for å fortjene vår, de samme slags gruppers innsats?
- 5 Rykket opp til plass 31 på lista over 2001-formuer samme sted.
- 6 *Dagens næringsliv* slo nylig opp at en del av landets rikeste 'tar ut' ekstra mye personinntekt i år, ikke (mest) fordi de har tjent så godt, men for å forebygge mulig økt skatt, nemlig hvis en ny regjering Stoltenberg skulle gjeninnføre toppskatten!
- 7 Et litt forvirrende slumpetreff dette at forholdstallet mellom formue 1 og 500 blir akkurat 500. Et annet år eller i andre land er nok forholdstallene oftest helt andre, se under s. 61.
- 8 Lista er jo ikke noe forskningsarbeid og trolig full av mindre unøyaktigheter, men siden den er offentlig tilgjengelig og de opplistede vel må ventes å protestere på grovere misvisning, kan den i fravær av noe bedre tas som pålitelig i hovedsak.
- 9 Se f.eks. den allerede siterte Michel Pinçon og Monique Pinçon-Charlot (2000) og en rekke andre studier av rikdom og eksklusivitet av de samme to forfattere (bl.a. 1997, 1998), og av andre som de refererer til.
- 10 Et lignende fenomen kaltes i sin tid *forvaltningsøkonomi* av Gudmund Hernes. Eller som Ulf Torgersen sa, 'kampen om å være støtteverdig er hard og det er ikke sikkert det er de svakeste som vinner den'. Det gjelder nok også i andre sammenhenger enn i bolig- og sosialpolitikken.
- 11 Se Kjeldstadli (2000). Sammenlign også Lennart Rosenlund o.fl.s artikler i *Sosi-*

ologisk årbok 2001.2 om ulihetene i livsstilmønstre i Stavangerområdet fram til midten av 1990-tallet. For oppdatering og utvidelse til landsomfattende data, se Rosenlund (2002).

- 12 Bourdieus studie har fått en utmerket norsk oppfølger i siste TfS, hvor Erling Annaniasen (2002) daterer "Vendepunktet for "den sosialdemokratiske orden"" til endringene i boligpolitikken omkring tiårsskiftet 70–80. Slik blir det riktignok et paradoks at svensk sosialdemokrati fortsatt står sterkt mens det danske er svakere, for begge naboland har i motsetning til Norge bevart en stor sektor av allmenntilgjengelige og rimelige boliger. Annaniasen opererer dog på det politiske plan, og har begrenset blikk for den norske 'småborgerlige elendighet' som Willoch-reformene utløste.
- 13 Tankegangen bygger i høy grad på Tönnies (1982/1931).
- 14 Skulle noen trenge 29 toaletter til rent personlig behov, kontakt snarest magespesialist!

Litteratur

- Annaniasen, E. (2002) Vendepunktet for "den sosialdemokratiske orden": 1970-tallet og boligpolitikken. I: *Tidsskrift for samfunnsforskning*, nr. 2
- Bourdieu, P. (2000) *Les structures sociales de l'économie*, Paris: Seuil
- Colbjørnsen, T., Hernes, G., og Knudsen, K. (1982) *Klassestruktur og klasse-skiller*. Bergen: Universitetsforlaget
- Colbjørnsen, T. & Birkelund, G. (1987) *Klassesamfunnet – på hell?* Oslo: Universitetsforlaget
- Fishman, R. (1987) *Bourgeois utopias : the rise and fall of suburbia*, New York: Basic Books
- Goffman, E. (1967) On face work. I: *Interaction ritual*, New York: Anchor books
- Hjellum, T. (2001) Bergenskapitalismen (og politiets overvåkingstjeneste) 30 år etter. I: *Sosiologisk årbok*, 2. halvbind
- Kjeldstadli, K. (2000) På vei mot det klasseløse samfunn? I: *Sosiologisk årbok*, 2. halvbind
- Marcuse, H. (1970) Industrialisering og kapitalisme i Max Webers verk. I: Rafoss, S. (red.): *Marcuse. Innføring og kritikk*, Oslo: Tiden. Oversatt fra tysk original 1964 i *Max Weber und die Soziologie heute*, Tübingen
- Pinçon, M. & M. Pinçon-Charlot (1997) *Voyage en grande bourgeoisie*, Paris: PUF
- Pinçon, M. & M. Pinçon-Charlot (1998) *Grandes fortunes*. Paris: Peyot
- Pinçon, M. & M. Pinçon-Charlot (2000): *Sociologie de la bourgeoisie*, Paris, La découverte
- Ramsøy, O. (1985) Penger, stat, finans. I: *Sosiologisk årbok*, b. 1

- Ramsøy, O. (1986) Hot money? I: *Sosiologisk årbok*, b. 2
- Ramsøy, O. (1992) Trust, credit and international financing. I: *Sosiologisk årbok*, b. 8.1
- Rosenlund, L. (2002) Regelmessigheter i den postmoderne uorden – om sosiale og mentale strukturer. I: *Sosiologi i dag* nr. 1–2
- Tönnies, F. (1982/1931) Eigentum. I: Vierkomdt, A.: *Hand wörterbuch der Soziologie*. Stuttgart: F. Enke
- Wright Mills, C. (1953) Introduction. I: Veblen, T. (1953/1899) *The theory of the leisure class*.
- Østerberg, D. (1997) *Fortolkende sosiologi II*. Oslo: Universitetsforlaget

Summary

Starting from the scant role awarded the rich in the sociological tradition (Veblen etc.), the essay discusses their value to society in general, based on what little statistics can offer, on sifting media information, and on recent French more detailed studies of that country's richest (Pinçon, Pinçon-Charlot 2000). We find that media riches are relatively rare compared to the secluded rich in this country, and that recent figures indicating increasing number of millionaires is a real trend, albeit very much weakened by inflation. The roles of top echelon versus lesser rich are discussed, as are those of the resigned and the pretending, and further, relations between the rich as a class, and the middle classes. In conclusion, the title's question is answered in the negative: Wealth, especially great wealth, is not a value, in itself, but only to the extent that riches imply value for the population in general.